

فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق پژوهی

سال ششم • شماره سوم • پاییز ۱۴۰۲

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 6, No. 3, Autumn 2023

آموزه‌های اسلامی درباره حقوق حیوانات

در مواجهه با دیدگاه پیتربینگر

ناصر جعفری پور* | علیرضا آل بویه**

doi: 10.22034/ETHICS.2024.51114.1633

چکیده

احیای توجه ویژه به حقوق حیوانات و مبارزه با هر گونه تعدی در حق حیوان، در کنار طرح دغدغه‌های اخلاقی خود به دیگران، از نقاط قوت پیتربینگر، از مدافعان حق حیات حیوانات است. او با طرح مسئله برابری و لزوم توجه برابر به حیوان و انسان، از لزوم تغییر رفتار با حیوانات سخن گفته و با انکار برتری انسان بر حیوان، تمام بهره‌گیری‌ها از حیوان را استفاده ابزاری و توجه ویژه انسان به افراد نوع خود را ناپسند و غیر اخلاقی می‌شمارد. در این نوشتار، با نگاهی کلی به نوع اندیشه سینگر درباره حیوانات، منظر اسلام در این باره تبیین شده و تأکید می‌گردد که با توجه به جایگاه ویژه انسان در عالم هستی و تفاوت‌های وجودی او با حیوانات، استفاده هدفمند و مسئولانه او از حیوان به لحاظ اخلاقی مجاز است و آنچه محکوم است ترجیح بدون دلیل یک نوع بر نوع دیگر است و برتری انسان بر حیوان نه تنها تجویز نگاه برتری جویانه او به حیوان نیست، بلکه مایه مسئولیت‌پذیری و رعایت بیشتر حقوق حیوان است.

کلیدواژه‌ها

اخلاق اسلامی، برابری انسان و حیوان، حقوق حیوانات، منافع حیوان، پیتربینگر.

* دانشجوی دکتری، رشته مدرسی معارف، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران (نویسنده مسئول) | Njafare133@gmail.com

** استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. | a.aleboyeh@isca.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۴ □ تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۱۲/۱۶

■ جعفری پور، ناصر؛ آل بویه، علیرضا. (۱۴۰۲). آموزه‌های اسلامی درباره حقوق حیوانات در مواجهه با دیدگاه پیتربینگر. فصلنامه

اخلاق پژوهی، ۶(۲۰)، ۴۰-۲۳. doi: 10.22034/ETHICS.2024.51114.1633

فعالان عرصه حقوق حیوانات که امروزه جایگاه خود را در محافل علمی به دست آورده‌اند با تلاش برای دفاع از حیوانات، ادله خود را در این باره مطرح می‌کنند. پیتر سینگر از فعالان محیط زیست و از مدافعان حقوق حیوانات، با نگاه خاص خود، جایگاه ویژه حیات انسان بر طبق مبانی دینی را تنها دارای ارزش تاریخی دانسته و فاقد تبیین معقول منطقی می‌داند و دلیل عدم توجه مدافعان حرمت حیات به آموزه‌های دینی را در همین نکته می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱). با توجه به این رویکرد، تبیین نظرگاه اسلام به عنوان مدعی ارائه کامل‌ترین آموزه‌ها، امری ضروری است. بر این اساس، در این نوشتار، حقوق حیوانات از منظر اسلام با توجه به نوع نگاه سینگر در این باره دسته‌بندی شده و ضمن تبیین کلی خطوط اندیشه سینگر، نظر اسلام در این باره مبرهن می‌گردد.

سینگر و مسئله حقوق حیوانات

امروزه رفتارهای غیراخلاقی زیادی درباره حیوانات انجام می‌شود و حقوق زیادی از آنها تضییع می‌شود. پیتر سینگر از فعالان دغدغه‌مند در زمینه حقوق حیوانات، با ارائه سه دلیل کلی، به مخالفت با هر گونه استفاده انسان از حیوان پافشاری کرده و در صدد اثبات نگاه برابر به منافع حیوان و انسان است. دلایل او عبارتند از:

۱. حیوان نیز مانند انسان درد و رنج را می‌فهمد به همین دلیل باید از وارد ساختن درد و رنج بر حیوان نیز خودداری کرد (آلبویه و جعفری‌پور، ۱۴۰۱).
۲. نگاه خاص انسان به افراد گونه خود که منجر به حق استفاده انسان از حیوان شده است به مثابه نژادپرستی است که محکوم و نادرست است (نک: جعفری‌پور و آلبویه، ۱۴۰۱).
۳. بهره‌وری از حیوانات منجر به تخریب محیط زیست می‌گردد و برای حفظ آن باید به این استفاده‌ها پایان داد (نک: جعفری‌پور و آلبویه، ۱۴۰۲).

سینگر نگاه ادیان به حیوان را نگاه ابزاری می‌داند. او همواره از سنت مسلط بر جهان غرب درباره حیوانات، یاد کرده و بیان می‌دارد که این نوع رفتار انسان با حیوانات، ریشه در آموزه‌های مسیحیت دارد که طبق آن خداوند، حق تسلط مطلق را به انسان داده است تا هر گونه که خواست با طبیعت و نیز با حیوانات رفتار کند و برای خداوند اصلاً مهم نیست که انسان با حیوانات چگونه رفتار کند. طبیعت، دارای ارزش ذاتی نیست و نابودی گیاهان و حیوانات نمی‌تواند نادرست باشد،

مگر آن که ما را به آسیب رساندن به انسان سوق دهد (Singer, 2004, p. 19). سینگر می‌نویسد:

عهد عتیق دست‌کم سوسوهایبی از توجه به رنج آنها (حیوانات) را نشان می‌داد. عهد جدید کاملاً فاقد هر گونه نهی ستم بر حیوانات یا هر گونه توصیه‌ای به منظور در نظر گرفتن منافعشان بود. خود عیسی (ع) همان کسی است که زمانی سبب شد تا دو هزار گراز خود را به درون دریا پرت کنند؛ عملی که آشکارا کاملاً غیر ضروری بود؛ زیرا عیسی (ع) به خوبی می‌توانست شیاطین را دور سازد بدون اینکه آنها را بر موجود دیگری وارد سازد عملی که بی‌توجهی آشکاری را در خصوص سرنوشت غیرانسان‌ها نشان داد (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۶۹).

از نظر سینگر این استفاده حضرت عیسی (ع)، نگاهی ابزارری به حیوان است که اجازه آن به انسان داده شده است. مرووری کلی بر اندیشه سینگر دربارهٔ ادیان، نشانگر آن است که او گاه کتاب مقدس را منشأ نگاه گونه‌پرستانه انسان می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۱۳). او بیان می‌دارد که باید از این باور گونه‌پرستانه پرهیز کنیم که رنج انسان‌ها اهمیت بیشتری دارد. او می‌گوید: «مسیحیت معتقد است که تنها زندگی انسان مقدس است» (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۶۹) گرچه سینگر عهد عتیق از کتاب مقدس^۱ را شامل مواردی از مهربانی با حیوانات می‌داند، اما عهد جدید را فاقد هر گونه نهی از ستم به حیوانات می‌یابد. به اعتقاد او ادیانی در شرق بوده‌اند که این آموزه را تعلیم داده‌اند که هر حیاتی مقدس است (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱). سینگر گاه پیروان ادیان را توصیه می‌کند که به آموزه‌های دینی خود در باب رحم و شفقت عمل کنند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۱۱) نیز در مقدمه کتاب آزادی حیوانات، با اشاره به روایتی از پیامبر اکرم (ص) در دفاع از حیوانات، پیروان اسلام را به پیوستن به جنبش حقوق حیوانات دعوت می‌کند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۴۶)، اما از سوی دیگر، دیدگاه‌های دینی را به کناری می‌نهد و اینکه زندگی انسان حرمت ویژه‌ای داشته باشد را دارای تبیین معقولی نمی‌داند و این دیدگاه‌ها را تنها از لحاظ تاریخی حائز اهمیت می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱) و از عدم اعتبار آنها برای مدافعین حقوق حیوان سخن می‌گوید (Singer, 2004, p. 19).

۱. کتاب مقدس، شامل: ۱. عتیق (قدیم) است که تورات نام دارد که یهودیان و مسیحیان آن را قبول دارند؛ ۲. عهد جدید که شامل اناجیل اربعه (متی، لوقا، مرقس، و یوحنا) و کتب مورد پذیرش مسیحیان است که فقط مسیحیان آن را قبول دارند. البته طبق دیدگاه ایشان، حضرت عیسی کتاب آسمانی نداشته و این اناجیل توسط حواریون و قدیسان و مسیحیان بعد از عیسی تحریر شده است (نک: ادیب آل علی، ۱۳۸۵، ص ۵۱-۵۳).

سینگر از حسیض مطلق سخن می‌گوید که با ظهور رنه دکارت، رقم خورد که نتیجه‌ای از تخصص دکارت در فلسفه مدرن و هندسه تحلیلی در کنار باورهای او درباره حیوانات بود. سینگر در این باره می‌نویسد: «عجیب‌ترین و - برای حیوانات - دردناکترین نتیجه آموزه‌های مسیحی در نیمه نخست قرن هفدهم در فلسفه رنه دکارت ظاهر شد» که حیوانات را ماشین‌هایی خودکار می‌دانست که نه «لذت» را تجربه می‌کنند و نه «درد» و نه هیچ چیز دیگری (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۸۱).

بررسی و نقد اجمالی نگاه سینگر

توجه ویژه به حقوق حیوانات و مبارزه با هر گونه ظلم و ستم به آنها در سراسر دنیا، در کنار انتقال دغدغه‌های اخلاقی خود به بسیاری از افراد، از نقاط قوت سینگر است، اما بر استدلال‌های او اشکالاتی وارد است. از نظر سینگر، برتری نوع انسان بر حیوان مبنای عقلی ندارد و تنها توهمی برآمده از آموزه‌های دینی مسیحیت است (Singer, 1993, p. 149-150) او تنها ملاک برابری انسان و حیوان را اشتراک در احساس دانسته و بر اساس وجود این حس در آن دو خواستار نگاه مساوی به انسان و حیوان است (Singer, 1993, p. 57).

سینگر با اعتقاد به فرضیه داروین که نسب انسان را به حیوانات باز می‌گرداند با نگاه مادی‌انگارانه و با انکار دو ساحتی بودن انسان او را موجودی تک‌بعدی می‌داند (Singer, 1993, p. 89). این در حالی است که انسان ضمن داشتن اشتراکاتی با حیوان نظیر خوردن، خوابیدن و اموری که مربوط به حواس پنج‌گانه و از جنس کارهای حیوانی است، اما فراتر از آن ویژگی‌های زیادی دارد که او را موجودی ویژه ساخته است. انسان، توان پیشرفت و ثبت اختراعات و مدیریت کارها را دارد و بر خلاف حیوان که زندگی ثابتی دارد همواره در حال تغییر و تحول و پیشرفت است. وسعت شناخت ها و خواسته‌های انسان بر خلاف حیوان، فراتر از زمان و مکان حاضر بوده و بی‌نهایت به نظر می‌رسد. انسان، کمال‌طلب است و گرایش‌های معنوی جاودانه و فوق حیوانی دارد (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۸-۱۱) و به جهت این برتری و ارزش وجودی، دخل و تصرف ارزش‌مدارانه و مسئولانه برای موجود برتر (انسان) به لحاظ اخلاقی قابل دفاع است.

انسان می‌تواند بر اساس قانون اخلاقی عمل کرده و اخلاق به معنای واقعی کلمه را در میان افراد نوع خود جاری سازد، درجات اخلاقی خود را افزایش داده و در مورد دیگران ارزش‌دآوری اخلاقی کند بر خلاف حیوان که موجودی اخلاقی نیست و به اندازه انسان، رشد اخلاقی ندارد و فاقد داوری اخلاقی بوده و نمی‌تواند تعاملی اخلاقی با انسان داشته باشد از این‌رو، تفاوت‌های

بسیاری میان انسان و حیوان وجود دارد که برابر دانستن آن‌ها را غیر منطقی می‌نماید.

اشکال دیگر این است که گرچه سخن سینگر در منع وارد کردن درد و رنج بر حیوان، صحیح بوده و درد و رنج به‌خودی‌خود امری خلاف طبع هر موجود زنده است و میل طبیعی موجودات دور شدن از آن است، اما گاه وارد ساختن مقداری از درد و رنج به جهت تأمین منافع بالاتر، لازمه عالم ماده بوده و گریزی از آن نیست. اگر در موردی قرار باشد که دردی بر حیوان وارد شود باید به کمترین میزان از آن بسنده کرد و حتی اگر امکان دارد که حیوان، درد را اصلاً احساس نکند باید به همین‌گونه رفتار کرد مانند آنکه ابتدا به حیوان شوک وارد کرده و آن را بیهوش کرد و سپس آنها را سر برید یا اینکه در پژوهش‌های آزمایشگاهی می‌توان ابتدا حیوان را بیهوش کرد و سپس فرایند آزمایش را بر روی آن به انجام رساند تا حیوان، دردی را متحمل نشود.

سینگر از سویی معتقد است که درد به هر میزان که باشد درد است و نباید درد و رنج یک انسان را بیشتر از درد و رنج حیوان بدانیم و بلکه باید همه موارد آن را متوقف کرده و هر گونه بهره‌وری از حیوان را کنار بگذاریم (Singer, 1993, p. 58)، اما از سوی دیگر، پرورش دادن حیوان به منظور کشتن آن، در صورتی که بدون درد کشته شود را جایز می‌داند (Kemmerer, 2007, p. 5; Singer, 1993, p.133). بر این اساس، گویا اصرار سینگر تنها بر وارد نساختن درد و رنج بر حیوان است؛ به طوری که اگر درد و رنج متوقف شود ذبح حیوانات مجاز خواهد بود.

مسئله دیگر در نگاه سینگر این است که او از کسانی است که سقط جنین را مجاز دانسته و مستند خود بر این جواز را فقدان ویژگی‌های «شخص» در جنین می‌داند (Singer, 1993, p. 150). از نظر او شخص بودن ویژگی‌هایی دارد که جنین از آنها محروم است. آن ویژگی‌ها عبارتند از: عقلانیت، خودآگاهی، آگاهی و استعداد احساس و جنین؛ چون جنین این ویژگی‌ها را ندارد («شخص») به شمار نمی‌آید و ارزش او بیش از ارزش حیوان با همان میزان از ویژگی‌ها نیست. (Singer, 1993, p. 150). بنابراین، از نظر سینگر، قتل موجودی که شخص به شمار نمی‌آید، مجاز است.

سینگر باید پاسخ دهد که چرا شخص بودن، باید ملاک و معیار شأن و منزلت اخلاقی موجودات باشد؟ دلیل او بر معیار قرار دادن شخص، به عنوان ملاک برخورداری از ارزش اخلاقی چیست؟ آیا او لازمه سخن خود را می‌پذیرد که قتل هر موجودی که شخص نباشد، جایز است؟ چه نوزاد تازه متولد شده باشد یا افراد معلول و ناتوان ذهنی و یا برخی حیوانات. اگر سینگر این لازمه دیدگاهش را بپذیرد که البته، در مواردی پذیرفته است.^۱ سؤال این است که

۱. سینگر می‌نویسد: «بنابراین سخن من این است که ارزش حیاتی که ما به یک جنین می‌بخشیم بیشتر از حیات یک

به عنوان مثال آیا پدر و مادر پیری که سال‌ها با داشتن سلامت ذهن و روان، به فرزندان خود نیکی کرده‌اند، اما اکنون که دچار اختلال فکری و ناتوانی شده‌اند، فاقد شأن و منزلت اخلاقی هستند؟ آیا با ملاکی که سینگر ارائه می‌کند نباید اکنون این پدر و مادر را کنار گذاشت و حتی از بین برد؟ اما وجدان کدام انسان بیداری می‌تواند بپذیرد که چنین رفتاری اخلاقی است و به دلیل محرومیت ایشان از ویژگی شخص بودن، آنها را از توجه خود محروم بدارد؟

تناقض در ادعا از دیگر مشکلات نوع نگاه سینگر است. او از سویی از لزوم توجه برابر به حیوان با انسان دفاع می‌کند، اما از سوی دیگر، از انجام شنیع‌ترین و زشت‌ترین کارها درباره حیوانات دفاع می‌کند، کارهایی که ضمن تجویز وارد ساختن میزانی از درد و رنج بر حیوان، ناپسند بودن آنها را وجدان بیدار و شهود هر انسان منصفی درمی‌یابد مانند غیر اخلاقی بودن رابطه جنسی انسان با حیوان که بی‌شک کاری بس ناشایست و به دور از اخلاق است، اما سینگر با تجویز چنین رابطه‌ای حتی از اخلاقی بودن آن نیز دفاع می‌کند. او با غیر قابل اجتناب دانستن مقداری از خشونت علیه حیوان در این گونه از روابط ادامه می‌دهد که گونه‌های دیگری^۱ از این رابطه نیز وجود دارد که هر دو طرف مجاز هستند تا آزادانه آن را انجام دهند. او با بیان اینکه این کارها هیچ ضرری ندارد و من در آن مشکلی نمی‌بینم، اتفاقاً از منع آن تعجب کرده و در برابر اعتراض و تعجب مجربان آن سمینار که این کار را بسیار ناشایست می‌دانستند و همراهی حضار را نیز دارا هستند، بر اخلاقی بودن این کارها تأکید کرده است.^۲

سینگر از کجا می‌تواند با اطمینان ادعا کند که در چنین رابطه‌ای هیچ ضرری به حیوان یا انسان وارد نمی‌شود. از سوی دیگر، آیا صرف اینکه این کار در نظر او بدون اشکال است و او از این رفتار نامناسب، دفاع به ظاهر موجهی بنماید موجب نیکو شدن آن فعل می‌شود؟ با این منطق او که مبتلایان به این کار ناپسند با خواندن مقاله سینگر از عذاب وجدانشان خلاصی یافته‌اند،

حیوان غیر انسانی با همان میزان از عقلانیت، خودآگاهی، آگاهی و استعداد برای احساس نیست. از آنجا که هیچ جنینی شخص به شمار نمی‌آید، هیچ جنینی همان حقی را ندارد که شخص نسبت به حق حیات دارد» (Singer, 1993, p. 151). او همچنین اذعان دارد که «شاید بهترین چیزی که می‌توان گفت - هر چند خیلی خوش آیند نیست - این است که در انعقاد نطفه کودکی که نگون‌بخت خواهد بود، به‌طور مستقیم خطایی وجود ندارد، اما به محض اینکه چنین کودکی متولد شود، از آنجا که زندگی‌اش چیزی به‌جز نگون‌بختی به همراه ندارد، ما باید میزان درد در جهان را با عمل به‌کشی کاهش دهیم» (Singer, 1993, p. 104).

۱. به دلیل ناشایست بودن تصریح به این موارد که سینگر بیان می‌کند، از ذکر آن خودداری می‌نمایم.

۲. لینک این سمینار در آیارات <https://www.google.com/url/>

رفتار هر بزهکاری که مورد تأیید یک اندیشمند واقع شود نیز باید قابل توجیه باشد تا آنها نیز از عذاب وجدان خود رهایی یابند. آیا سینگر فکر نمی‌کند که با ارائه چنین دیدگاهی گرچه عذاب وجدان مرتکبان چنین عمل ناپسندی را آرام می‌کند، ولی در مقابل، روان اکثر انسان‌هایی را که چنین عملی را زشت و ناپسند و مسمثرکننده می‌دانند ناآرام می‌کند؟

از سوی دیگر، روشن است که امروزه انسان‌های بسیاری در سراسر دنیا از گوشت حیوانات استفاده می‌کنند و درآمد بسیاری از آنها از طریق پرورش حیوانات و فروش گوشت آنها است آیا آنها با آگاهی از دیدگاه سینگر و احتمال درستی آن، عذاب وجدان نمی‌گیرند و آیا دیدگاه سینگر موجب چنین عذاب وجدانی نیست؟ پس چرا سینگر، پای‌بند به این منطق خود نیست و با غیر اخلاقی جلوه دادن کشتن و خوردن حیوانات، سعی می‌کند آنها را در عذاب وجدان چنین کارهایی گرفتار کند؟

نظر اسلام درباره حقوق حیوانات

از مجموع سخنان سینگر درباره نگاه ادیان به حیوانات که از نظر ایشان نگاه ابزارگونه به حیوان را رقم زده است به دست می‌آید که این نگاه به دین و آموزه‌های دینی، همه ادیان را در بر می‌گیرد. گویا از منظر او مسیحیت، نماینده تمام ادیان است در حالی که مسیحیت‌انگاری همه ادیان خطاست. در اسلام به عنوان آخرین دین از ادیان آسمانی،^۱ همواره به تعقل و تدبیر و نظر و اندیشه دعوت شده،^۲ طلب علم، عبادت و فریضه دانسته شده (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۰)^۳ و تفکر از بزرگ‌ترین عبادت‌ها دانسته شده است^۴ (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۱، ص ۳۲۶) ممکن است محتوای عهدین که مورد استناد سینگر است با علم ناسازگار باشد، اما رابطه علم و دین در اسلام چنین نیست و

۱. «وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ؛ و هر که جز اسلام، دینی طلب کند، هرگز از او پذیرفته نمی‌شود و او در آخرت از زیانکاران است» (سوره آل عمران، آیه ۸۵)

۲. آیاتی فراوانی در قرآن کریم بر این مطلب دلالت دارد که به دو نمونه اشاره می‌نمایم: «أَفَلَا تَعْقِلُونَ؛ چرا اندیشه نمی‌کنید» (سوره بقره، آیه ۴۴). «كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ؛ این گونه خدا آیاتش را برای شما توضیح می‌دهد تا بیندیشید» (سوره بقره، آیه ۲۶۶).

۳. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؛ تحصیل دانش بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است».

۴. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «فِكْرَةٌ سَاعَةٌ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ؛ ساعتی اندیشه کردن، بهتر از یک سال عبادت است».

محتوای عقلانی و فلسفی آموزه‌های اسلامی نیز وحی و نقل چنین چیزی را مردود می‌داند. از منظر اسلام، حیوان به‌خودی‌خود دارای ارزش است و چنین نیست که این ارزشمندی با نگاه ابزاری باشد. نگاه دین به حیوانات، جامع، دقیق و با رعایت حداکثر همه حقوق است. حیوان دارای شأن و جایگاه خاص خود است و در اسلام از لزوم رفتار مسئولانه و حقوقی با حیوان سخن رفته است. اسلام، حق حیوان را ارج نهاده و حقی الهی دانسته و انسان را در برابر آن مسئول می‌داند (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۲۷، ص ۱۱۱). در عهد عتیق از منابع الهامی مسیحیت نیز همان‌گونه که خود سینگر در برخی موارد، میان عهد عتیق و عهد جدید تفکیک کرده است موارد متعددی از رعایت حقوق حیوانات سخن گفته شده است. سلیمان می‌فرماید: «مرد نیکو در فکر آسایش چارپایان خود نیز هست» (کتاب مقدس، سفر امثال، باب ۱۲، آیه ۱۰) رسیدگی به غذای حیوان مورد تأکید است: «دهن گاو را هنگامی که خرمن را خرد می‌کند میند» (کتاب مقدس، سفر تثیبه، باب ۲۵، آیه ۴) در تورات بیان شده است که اگر الاغی زیر بار سنگین، خوابیده بود باید کمک کنی تا الاغ را بلند کنی حتی اگر الاغ برای دشمنت باشد (کتاب مقدس، سفر تثیبه، باب ۲۵، آیه ۴) «هرگاه در راه به آشیانه پرنده‌ای بر هر درختی یا بر زمین برخوردی که در آن جوجه‌ها یا تخم‌ها بود و پرنده مادر را دیدی که روی جوجه‌ها یا تخم‌ها نشسته است، مادر را با جوجه‌ها مگیر، بلکه جوجه‌ها را برای خود گرفته، مادر را رها کن، تا برای تو نیکو شود و عمر دراز کنی» (کتاب مقدس، سفر تثیبه، باب ۲۲، آیه ۷) در سفر لاویان فرمان داده شده است که «گاو یا گوسفند را با بچه‌اش در یک روز ذبح ننمایید» (کتاب مقدس، سفر لاویان، باب ۲۲، آیه ۲۸) این موارد، نمونه‌هایی از حقوق حیوانات در نگاه ادیان اصیل است که نادرستی انتساب نگاه ابزاری به حیوان را روشن می‌سازد. بنظر می‌رسد سینگر که دفاعیه‌های خود از حیوانات را محصول اندیشه‌ورزی فلسفی و نگاه فیلسوفانه خود می‌داند و زندگی اخلاقی را در توجه به پیامدهای رفتار می‌داند، آشنایی کافی با مبانی اسلام و آموزه‌های آن درباره حیوانات ندارد. او باید کاملاً حساب ادیان مختلف را از هم جدا کرده نیز رفتار برخی پیروان را ملاک انتساب آن به خود ادیان قرار ندهد.^۲

۱. مصاحبه نایجل واربرتن با سینگر در باب حیوانات، <https://3danet.ir/petersinger>، ۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۲.
 ۲. اسلام، تا جایی حقوق حیوانات را پاس داشته است که حتی غیر از ممنوعیت درد و رنج، اموری مانند باغ وحش، سیرک و محدود کردن حیواناتی که خداوند آنها را آزاد آفریده و در بخش خاصی از طبیعت جای داد؛ جز برای درمان کردن آنها، حفظ نسل حیوان از خطر انقراض و منافی از این قبیل، ممنوع است. اما پژوهش و تست داروی

با بررسی مجموعه آموزه‌های موجود از دین اسلام به دست می‌آید که درباره حقوق حیوانات، موارد متعددی در دو جنبه جسم و روح حیوانات و لزوم رعایت حال آن ذکر شده است. در این بخش، مهم‌ترین حقوق حیوان در این دو جنبه بیان می‌شود تا معلوم شود که اسلام (به‌عنوان کامل‌ترین نسخه ادیان) بیشترین و بهترین دفاع از حقوق حیوانات را انجام داده است.

۱. حقوق مرتبط با جسم حیوان

برخی از حقوق مطرح شده در آموزه‌های اسلام که مربوط به جسم حیوانات است و موجبات راحتی و آسایش حیوان را فراهم می‌نماید از این قرار است:

۱.۱. حقوق حیوان در حفظ جان

حفظ جان حیوان در اسلام واجب است (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۳۶، ص ۴۳۷) و هر کاری که موجب تهدید جان حیوان باشد ممنوع است. صاحب حیوان هر گاه در جایی فرود آمد باید حیوان را علفه دهد و سیراب کند (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۸، ص ۳۵۰) و اگر دوشیدن شیر حیوان، موجب ضرر به آن شود ممنوع است. پی کردن حیوان مورد نهی واقع شده و تنها در جایی مانند جنگ که برای شکست دشمن، ناچار به انجام آن شوند گرچه مجاز دانسته شده، اما بهتر است در این صورت نیز انجام نشود (حلی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۱۲) حفظ جان حیوان از نظر اسلام در حدی از اهمیت است که مطابق فقه اسلام، سفر کردن برای شکار حیوان، اگر دارای هدف عقلایی نباشد حرام است. از این رو، برخی از فقیهان، مسافرت برای شکار با هدف لهوری را موجب حرمت سفر و نیز کامل شدن نماز در چنین سفری می‌دانند (سبحانی، ۱۴۲۹، ص ۲۸۰) آتش‌زدن و سوزاندن حیوانات در اسلام مورد نهی قرار گرفته است (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۳). شکار برخی حیوانات در اسلام مجاز است، اما دارای شرایط خاص و با هدف عقلایی است و تعرض به حیوانات و کشتن بدون دلیل آنها کار پسندیده‌ای نیست. در روایات متعددی از کشتن بی‌هدف حیوانات

مورد نیاز انسان بر روی حیوانات اگر راه دیگری نداشته باشد از باب تزاحم، و در راستای خدمت به جامعه بشری مجاز است که موارد آن، ابتدا در علم اصول و در ادامه، توسط علم فقه باید تشخیص داده شود سپس توسط پزشکان و دانشمندان برای حفظ نفسی محترم می‌انجام شود.

۱. از نظر دین اسلام، نماز در سفر گناه و معصیت، شکسته نمی‌شود و باید کامل خوانده شود.

نهی شده و آن را موجب مؤاخذه الهی در روز قیامت دانسته است. رسول خدا (ص) فرمود: «هر کس گنجشکی را بدون دلیل بکشد خداوند در روز قیامت او را مؤاخذه خواهد کرد» (نهج الفصاحة، ص ۵۹۷) از منظر اسلام تنها با داشتن هدف عقلایی و نیز در صورتی که حیوان، اذیت کننده باشد می توان آن را کشت و از بین بردن بی دلیل حیوان ممنوع است.

۲.۱. حقوق حیوان در تأمین آب و خوراک

در پاره‌ای از روایات اسلامی، تأمین تمام نیازهای مادی حیوان بر عهده صاحب آن دانسته شده و علت آن نیز عدم توانایی حیوان بر سخن گفتن و ابراز نیاز خود بیان شده است (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۸۷). بر همین اساس، فقه اسلامی نیز حکم به وجوب تأمین نیازهای حیوان داده است. شیخ طوسی در این باره می گوید: «زمانی که انسان، مالک حیوانی باشد نفقه حیوان بر او واجب است چه حیوان حلال گوشت باشد و چه حرام گوشت، چه پرنده باشد یا غیر پرنده؛ زیرا حیوان حق احترام دارد» (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۴۷) حیوان نیز مانند انسان حق دارد که به نخستین و مهم ترین حق خود برسد و یکی از حقوق شش گانه حیوان این است که وقتی در جایی فرود آمد، علف و آب حیوان تأمین شود (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۸۶) اگر فردی بر چهارپایی سوار شد باید آن را در مکانی که حیوان دوست دارد ببرد تا حیوان بتواند خوب بچرد و نیاز خود را تأمین کند. (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۲۳۴) امام باقر (ع) فرمود: «چون به زمین سبزه و پُریا رسیدی آرام برو و اگر به زمین خشک رسیدی با شتاب برو». (برقی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۶۱).

افزون بر وجوب تأمین نیاز غذایی حیوان، تأمین نیاز دارویی حیوان نیز واجب است، از این رو، تهیه دارویی که سلامتی حیوان به آن وابسته است واجب و لازم است (جبل عاملی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۸۸). این وجوب تأمین نیاز حیوان واجب کفایی است (جبل عاملی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۲۵۱)، یعنی بر همه افراد لازم است که این نیاز را رفع کنند و اگر عده‌ای اقدام کردند تکلیف از دیگر افراد برداشته می شود.

۳.۱. حقوق حیوان در مکان

از جمله حقوق مربوط به جسم حیوان، برخورداری از مکان مناسب برای حفظ و نگهداری است از این رو، مالک حیوان باید مکانی شایسته و مناسب برای آن تهیه کند، امام صادق (ع) با تأکید بر این نکته فرمود: «أَعْلُ غَوْسِفَنَدَانٍ رَا تَمِيزُ كُنَيْدًا» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۵۴۴) در برخی روایات، از

آلوده کردن لانه حیوانات و مکان زندگی آنها نهی شده است و در روایتی فرمود: « ادرار کردن در آب جاری مکروه است؛ زیرا موجودات موجود در آن را آزار می‌رساند» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۶۳۴).

۴.۱. حقوق حیوان در تأمین بهداشت

رعایت اصول بهداشتی جسم حیوان یکی دیگر از حقوق حیوان است که باید رعایت شود، امام صادق (ع) فرمود: «... إمسحوا رُعامَها؛ آب بینی گوسفندان را پاک نمایید» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۵۴۴) احتمال دیگر در معنای روایت این است که یعنی خاک محل زندگی آنها را عوض کنید. در روایتی دیگر از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: «خدای متعال به کسی که جویبی را (که می‌خواهد به اسب خود دهد) پاک کند و سپس به او خورانده و حیوان را سیر کند؛ برای هر دانه جویبی که تمیز کرده است، حسنه‌ای به او می‌دهد» (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۴، ص ۱۷۷).

۵.۱. حقوق حیوان در مراعات توان جسمی

یکی از موارد مورد تأکید اسلام درباره حیوانات، رعایت میزان توان و تحمل جسمی حیوان در نوع مواجهه انسان با اوست. از نظر این آموزه‌ها نمی‌توان حیوان را در منفعتی که خارج از توان آن است، اجاره داد، دقیقاً مانند انسانی که برای کاری اجیر شده است، بلکه باید کاری باشد که حیوان طاقت و توان آن را داشته باشد. برخی از حیوانات حیوان باری هستند و به حکم خلقت خداوندی این توان را دارند که در این جهت مورد استفاده انسان قرار بگیرند که قرآن کریم در این باره فرمود: «و بارهای سنگین شما را تا شهری که جز با دشواری و مشقت به آن نمی‌رسید، حمل می‌کنند یقیناً پروردگارتان رؤوف و بسیار مهربان است» (سوره نحل، آیه ۷)، اما با این وجود در این باره نیز حقوق خاصی برای حیوان مطرح شده است و مراعات حق حیوان در بارکشی نیز مورد توصیه اسلام واقع شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «بارهای حیوان را در سمت عقب آن ببندید؛ زیرا حیوان بر دست‌های خود تکیه کمتری نسبت به پاهای خود دارد... بیش از مقدار توان حیوان بر آن بار نگذارد و او را به کاری که توان ندارد مجبور نسازد» (جبل عاملی، ۱۴۱۳، ج ۱۱، ص ۴۷۹). امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «اگر سلطنت آسمان‌های هفت‌گانه را به من بدهند که یک دانه جو را با ظلم از دست یک مورچه بگیرم چنین کاری را انجام نخواهم داد» (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴) و درباره ورود انسان در محلی که حیوان حضور دارد نیز توصیه شده است و فرمود وقتی که وارد می‌شوید با بد اخلاقی و خشونت وارد نشوید

(شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۹، ص ۱۳۳) امام خطاب به مأموران زکات فرمود: «کسانی را برای گرفتن حیوان بگمار که دلسوز و مهربان و امانتدار باشند و حیوانات را در مانده و خسته نکنند» (نهج البلاغه، نامه ۲۵) نیز فرمود: «هیچ چهارپایی را رم نده و نترسان». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۹، ص ۱۳۳). در روایات، حتی از اینکه افرادی بیش از حد مجاز، بر حیوان سوار شوند نهی شده و چنین افرادی مورد لعنت واقع شده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۵۴۱). در برخی دیگر از روایات، سخن از عدم قبولی عبادات فردی است که مرتکب این کار شود (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۴، ص ۲۱۲).

از دیگر موارد رعایت حقوق حیوان در توان جسمی، حقوق جنسی و حق تولید مثل حیوان است و آخته کردن حیوان از کارهای ناپسندی است که برخی سودجویان از حیوانات، با اهداف مختلفی به آن مبادرت می‌ورزند، در حالیکه وجود این قوه و توان در وجود حیوان، خود حکایت از نیازمندی حیوان به آن دارد. عقیم نمودن حیوان مورد نهی واقع شده و در روایات، به منزله مثله کردن حیوان انگاشته شده است (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱، ص ۵۲۲).

۶.۱. حقوق حیوان در شکار

از نظر اسلام، حیوانات را نباید بدون هدف عقلایی شکار کرد. در روایتی از پیامبر (ص) کشتن بیهوده گنجشکی سبب پرسش از این کار انسان در قیامت خواهد شد (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۲، ص ۳۲۸). طبق برخی نظرات فقیهان، سفری که به قصد لهوی و بدون هدف صحیح باشد سفر معصیت بوده و نافرمانی خداوند است که نماز در چنین سفری (به رغم شکسته بودن نماز مسافر) باید کامل خوانده شود. از سوی دیگر، ذبح حیوانات در شب مکروه است مگر در صورت ضرورت و ناچاری، امام سجّاد (ع) دستور می‌داد پیش از طلوع فجر، از ذبح حیوانات پرهیز نمایید و در بیان علت آن می‌فرمود: «خداوند شب را برای همه موجب آرامش و سکون قرار داده است» (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۴، ص ۴۱).

۷.۱. حق حیوان در همراهی با نوزادش

از حقوق دیگری که مورد تأکید اسلام است جدایی نیانداختن بین حیوان و نوزاد آن است. نوزاد تازه تولدیافته حیوان، نیازمند آن است که مورد حمایت مادر باشد و این حق حیوان است که کنار مادر بوده و از حمایت‌های مادرانه برخوردار شود. امیرالمؤمنین (ع) در نامه خود به مأمورین جمع‌آوری زکات درباره حیوانات دستور داد که «میان ماده شتر و بچه شیرخوار آن جدایی

نیفکنید» (نهج البلاغه، نامه ۲۵). ناگفته پیداست که شتر، خصوصیتی ندارد و این حکم عام بوده و درباره تمامی حیوانات و نوزادانشان جاری است.

۱.۱. حقوق حیوان در آزار جسمی ندیدن

از نظر اسلام هر کاری که موجب آزار و اذیت حیوان شده و اسباب رنج و اذیت آن را فراهم سازد جایز نیست؛ زیرا طبق منطق قرآن، آزار و اذیت حیوان، امری شیطانی است (سوره نساء، آیه ۱۱۹) و انجام این کار افزون بر مؤاخذة انسان در روز قیامت (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۲، ص ۳۲۸) در برخی موارد، موجب پرداخت دیه نیز هست (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۷، ص ۳۶۸). توصیه‌های حمایتی اسلام از حیوان و منع آزار و اذیت حیوان در روایات فراوان دیگری مورد اشاره واقع شده است.^۱

۲. حقوق مربوط به روح حیوان

در بخش قبل، مواردی از حقوق حیوان در روایات اسلامی که با جسم حیوان و رعایت درد حیوان در این باره مرتبط بود بیان شد. مطابق نگاه اسلامی، حیوان موجودی است که افزون بر جنبه جسمانی، از بُعد روحی نیز برخوردار است که حائز اهمیت بوده و دارای ارزش و اعتبار خاص خود و بلکه اعتبار اصلی موجود است. در این بخش به برخی دیگر از روایات مربوط به حقوق حیوان که مرتبط با جنبه روح است، اشاره می‌شود:

۱.۲. ذبح حیوان در برابر حیوان دیگر

حیوان موجودی دارای فهم و شعور است که به اندازه خود از این کمال وجودی بهره‌مند است. حیوانات افزون بر آنکه رفتار خوب یا بد نسبت به خود را تشخیص داده و دارای این درک و احساس هستند نسبت به رفتاری که با سایر حیوانات می‌شود نیز حساس بوده و از رفتار نامناسب با آنها رنج می‌برند و بر همین اساس، یکی از موارد مهم حقوق مرتبط با روح حیوان، عدم آزار و اذیت حیوان است. در نگاه اسلامی، ذبح حیوان در مقابل چشم حیوانی دیگر، امری ناپسند و

۱. برای آگاهی بیشتر، نک: عاملی، جعفر مرتضی. (۱۴۲۵ ق). حقوق الحيوان فی الاسلام: قم: نشر المرکز الاسلامی للدراسات؛ مقیمی حاجی، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). حقوق حیوانات در اسلام. قم: نشر پژوهشکده باقرالعلوم. موسوی جزایری، سید هاشم. (۱۳۹۲). حمایت از حیوانات در اسلام. تهران: نشر ناجی.

غیر اخلاقی است. امیرالمؤمنین (ع) حیوانی را جلوی چشمان حیوانی که به او نگاه می‌کرد، ذبح نمی‌کرد (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۴، ص ۱۶). این مسئله به خوبی دلالت بر درک و فهم حیوان و نیز احساس همدردی حیوان نسبت به هم‌نوع خود دارد.

۲.۲. منع توهین و لعن

از دیگر حقوق حیوان که با جنبه روحی حیوان ارتباط دارد این است که احترام حیوان، پاس داشته شده و حیوان، مورد توهین و بی‌احترامی واقع نگردد. امیرالمؤمنین (ع) با نهی از لعن نمودن حیوانات در این باره فرمود: «چهارپایان را لعن نکنید؛ زیرا خدای متعال شخصی را که چهارپایان را نفرین کند، لعن کرده است» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۸۸). رسول خدا (ص) وقتی شنید مردی شتر خود را لعن می‌کند به او فرمود: «باز گرد و با شتر نفرین شده با ما همسفر نشو» (دعائم، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۴۷) نیز فرمود: «به خروس بد نگوئید؛ چرا که شما را برای نماز بیدار می‌کند» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۵). این روایات، به خوبی دلالت بر جانبداری دین اسلام از حیوانات و پاسداشت حق احترام آنها دارد.

۳۶

۳.۲. امنیت دادن به حیوان

تأمین امنیت حیوان، از موارد مهم رعایت حقوق حیوانات است (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۹۳). امنیت، انواعی دارد که امنیت مکان زندگی یکی از مهم‌ترین موارد آن است که حیوان نیز مانند انسان به آن نیازمند است. حیوان نیز باید دارای محل امنی در زندگی خود باشد و این نکته‌ای است که اسلام آن را لازم و مهم دانسته است. همان‌گونه که آتش زدن خانه هر انسانی ممنوع است. همین حکم درباره لانه جانوران نیز وجود دارد. از دیدگاه اسلام، حیوانات حتی در جنگ نیز باید از امنیت برخوردار باشند و کسی حق تعرض به آنها را ندارد و نباید بدون دلیل آنها را از بین برد و دستور قرآن هم همین است. قرآن کریم از عدم رضایت خداوند از کسانی که در زمین فساد کرده و زراعت‌ها و موجودات زنده را نابود می‌کنند خبر داده و آن را تبهکاری نامیده است (سوره بقره، آیه ۲۰۵). امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «اسب‌ها و چارپایان را ... به آتش نسوزانید و پی نکنید؛ زیرا پی کردن، همان مثله کردن است» و حتی اگر اسب‌های دشمن به دست مسلمانان بیفتد و ترس آن باشد که دوباره در اختیار دشمن قرار گیرند نمی‌توان آنها را کشت، بلکه می‌توان از راه‌های دیگر آنها را برای دشمن غیرقابل استفاده کرد (علامه حلی، ج ۹، ص ۷۳). این یعنی

حتی مبارزه با دشمن نیز نباید موجب آسیب بر حیوانات شود.

۲.۴. احترام حیوان پرورش داده شده

نهی از بُردنِ سر حیوان توسط کسی که آن را تربیت کرده است از موارد دیگر لزوم رعایت حقوق حیوانات است. کشتن حیوانی که تحت تربیت و پرورش انسان بوده و مدتی با او مأنوس بوده است، نوعی نامهربانی با حیوان به شمار می آید که در روایات از آن نهی شده است و گروهی از فقها با اختصاص دادن یک باب مستقل با نام «باب کراهت ذبح حیوان تربیت یافته (یا بزرگ شده) توسط انسان» بر ناپسندی این مسئله تأکید کرده اند (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۳۶، ص ۱۳۸). در روایتی دیگر آمده است که «حیوانی که تربیت کرده ای را ذبح نکن» (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۲۰۸). راوی می گوید: «به امام صادق (ع) عرض کردم: شخصی به یک یا دو گوسفند علف می دهد (و آنها را پرورش می دهد) تا برای قُرَبانی از آنها استفاده کند» حضرت فرمود: «این کار را دوست نمی دارم» (شیخ حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۴، ص ۹۲).

۲۷

۲.۵. ابراز محبت به حیوان

محبت کردن به حیوان و ابراز آن، از دیگر موارد توجه به روح حیوانی است که می تواند در قالب احترام زبانی و نوازش کردن حیوان بروز یابد. مطابق روایات، پیامبر اکرم (ص) به اسب سلام می کرد (نوری، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۵۰) و نیز امام صادق (ع) فرمود: «روزی شخصی به همراه اسب خود خدمت پیامبر اکرم (ص) آمده و به آن حضرت سلام کرد. پیامبر (ص) در جواب سلام آن مرد را به صیغه جمع بیان کرد و فرمود: «و علیکم السلام» (یعنی سلام بر شما)؛ آن مرد گفت: یا رسول الله! من تنها و یک نفر هستم. چرا شما جواب سلام مرا به ضمیر جمع دادید؟» پیامبر (ص) در پاسخ فرمود: «سلام من بر تو و اسب تو بود» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۲۵۰).

۲.۶. پناه دادن به حیوان

در آموزه های دینی درباره پناه دادن به حیوانی که به انسان پناه آورده تأکید فراوان شده است. راوی از امام درباره پرنده ای حلال گوشت که به انسان پناه آورده سؤال کرد، امام فرمود: «هر چند شکار این حیوان حلال است، اما چون به تو پناه آورده بهتر است این کار را انجام ندهی» (شیخ حرّ عاملی،

بر اساس آنچه از موارد حقوق حیوانات در روایات بیان شد، معلوم گردید که دین اسلام با صدور دقیق‌ترین و جامع‌ترین دستورات دربارهٔ رعایت حقوق حیوانات، عالی‌ترین آموزه‌ها دربارهٔ پاسداشت حقوق این موجودات را بیان کرده و مورد سفارش ویژه قرار داده است و در مواردی که استفاده از حیوان را مجاز دانسته است، بر اساس حکمت و مصلحت برتر و به جهت تأمین نیاز موجود ویژه آفرینش، به نام انسان است که استعداد به دست آوردن کمالات اعلای انسانی و کسب رضایت پروردگار خود را داراست. دقت در نوع نگاه ادیان در این باره شایسته توجه است، اما نه این‌که منجر به توقف توجه به آموزه‌های دین در این باره شود آنگونه که سینگر خواستار آن شده است، بلکه دقت نظر اسلام و ارائه منشور کامل حمایتی از حیوان است که شایسته توجه و عمل بر اساس آن است تا شاهد هیچ تضییع حقی از حیوانات نباشیم.

نتیجه‌گیری

گرچه حیوان، در اصل استعداد درد و رنج با انسان مشترک است و احساس مندی را داراست، اما صرف وجود این حس در حیوان، آن‌گونه که سینگر معتقد است نمی‌تواند ملاک برابری حیوان با انسان باشد؛ زیرا با پذیرش سطح متفاوت شناخت حیوان با انسان، باید پذیرفت که میزان بهره‌مندی حیوان از منافع نیز متفاوت با انسان بوده و دارای حدود خاص خود است و انسان بنا بر جایگاه خاص و امتیازات ویژه وجودی خود، گرچه مجاز است که از حیوانات بهره‌برد، اما این جواز، به این معنا نیست که حیوان را ابزاری برای رسیدن به اهداف خود قرار دهد، بلکه این امر، لزوم نگاه مسئولانه او نسبت به حیوان را می‌طلبد که نه تنها تضییع حق، بلکه پاسداشت حریم حیوان را در بر دارد.

توجه خاص انسان به افراد نوع خود، خلاف حق احترام حیوان و مصداق ترجیح بدون دلیل گونه خود بر گونه حیوان نیست. اسلام ضمن پاسداشت حق گونه حیوان و با ارائه طرح حمایتی خود و پافشاری بر اجرای آن، تنها نکته‌ای که بر آن تأکید دارد برتری مرتبه گونه انسان بر حیوان است. اسلام با طرح جامع دفاع از حقوق حیوانات، منشور کاملی از پاسداشت این حقوق را بیان داشته و با ارائه نکته‌های دقیق و مهم ثابت کرده است که بیشترین حمایت از حیوانات را انجام داده است. از این‌رو، باید تدابیری اتخاذ شود که از موارد مراعات و عدم مراعات حقوق حیوانات، تنها استصحاب و کراهت و اباحه برداشت نشود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. (ترجمه: محمدمهدی فولادوند).
- ** نهج البلاغه. (۱۳۹۰). (ترجمه: علی شیروانی). قم: نشر معارف.
- *** نهج الفصاحة. (۱۳۸۲). (گردآوری و ترجمه ابوالقاسم پاینده). تهران: دنیای دانش.
- ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق). (۱۴۱۳ ق). کتاب من لا یحضره الفقیه. (چاپ دوم). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی. (۱۳۸۵). دعائم الإسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الأحكام. (چاپ دوم). قم: نشر مؤسسه آل البيت (ع).
- آل بویه، علیرضا؛ جعفری پور، ناصر. (۱۴۰۱). حقوق حیوانات و استعداد درک درد و رنج: بررسی انتقادی دیدگاه پیتر سینگر. تأملات فلسفی. ۱۲(۲۸)، ۲۲۷-۲۴۹. doi.org/10.30470/pfm.2021.531191.2002
- برقی، ابو جعفر، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). المحاسن. (چاپ دوم). قم: الإسلامية.
- جبل عاملی، زین الدین. (۱۴۱۳). مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام. قم: بنیاد معارف اسلامی.
- جعفری پور ناصر؛ آل بویه، علیرضا. (۱۴۰۱). «ررسی انتقادی استدلال گونه پرستی پیتر سینگر در حقوق حیوانات. فلسفه. ۵۰(۱)، ۳۵-۱۹. doi.org/10.22059/jop.2022.333022.1006660
- جعفری پور ناصر؛ آل بویه، علیرضا. (۱۴۰۲). اخلاق محیط زیست و بهره‌وری از حیوانات. تأملات اخلاقی، ۳(۱۵)، ۶۹-۴۷. 10.30470/ER.2023.1983033.1195
- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر. (بی تا) تذکرة الفقهاء. قم: نشر مؤسسه آل البيت (ع).
- حلی، فخرالمحققین، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. (چاپ اول). قم: اسماعیلیان.
- دفاع سینگر از رابطه جنسی با حیوانات، قابل دسترسی در <https://www.aparat.com/v/IXFOk> دی ۱۴۰۲.
- سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۲۹ ق). توضیح المسائل. (چاپ سوم). قم: مؤسسه امام صادق. سینگر، پیتر. (۱۳۹۶). آزادی حیوانات. (ترجمه: بهنام خداناه). تهران: انتشارات ققنوس.
- شیخ حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ ق). تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة. (چاپ اول). قم: نشر مؤسسه آل البيت (ع).
- طوسی، ابو جعفر، محمد. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: مکتب احیای آثار جعفریه.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۰۷ ق). الأمالی. قم: نشر دارالثقافة.
- عاملی، جعفر مرتضی. (۱۴۲۵) «حقوق الحيوان فی الاسلام»، بی‌جا: نشر مرکز اسلامی للدراسات.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). الکافی. (چاپ پنجم). تهران: دار الکتب اسلامیه.
مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۴). بحارالانوار. (چاپ دوم). بیروت: دار إحياء التراث العربي.
مرتن، هنری؛ گلن، ویلیام. (۱۳۸۳). کتاب مقدس: عهد عتیق و عهد جدید. ترجمه فاضل خان همدانی،
چاپ دوم، تهران: نشر اساطیر.
مصاحبه نایجل واربرتن با سینگر در باب حیوانات، <https://3danet.ir/petersinger> / ۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۲.
مطهری، مرتضی. (۱۳۸۵). از نرم افزار آثار. تهران: انتشارات صدرا.
مقیمى حاجى، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). حقوق حیوانات در اسلام. قم: انتشارات نور السجاد.
موسوی جزایری، سید هاشم. (۱۳۹۲). حمایت از حیوانات در اسلام. قم: ناجی جزایری.
نجفی، محمد حسن. (۱۳۶۷). جواهرالکلام فی شرایع الاسلام. (چاپ سوم). تهران: اسلامیه.
نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: نشر مؤسسه آل البيت (ع).

Kemmerer, L. (2007). Peter Singer on Expendability. *Between the Species*, 13.
<https://doi.org/10.15368/bts.2007v13n7.3>

Singer, P. (1993). *Practical ethics*, Second edition, USA, Monash University.

Singer, P. (2004). Taking Humanism beyond Speciesism. *Free Inquiry*, 24.

۴۰